

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ТА
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ФАКТОРИ ВПЛИВУ ТРИВОЖНОСТІ НА ПСИХІЧНИЙ
РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКІВ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 141М
групи

Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Дошкільна освіта
Імонтінова Ганна Вадимівна

Керівник: к.пед.н., доцентка Лось О.М.

Рецензентка: доцентка кафедри
психології Казібекова В.Ф.

Херсон – 2021

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 Психолого-педагогічний аналіз проблеми психічного розвитку дітей дошкільного віку	7
1.1. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку.....	7
1.2. Розвиток психоемоційної сфери у дошкільників.....	13
1.3. Фактори впливу тривожності на психічний розвиток дошкільників.....	18
РОЗДІЛ 2 Експериментальне дослідження взаємозв'язку тривожності та психічного розвитку у дошкільників	26
2.1. Обґрунтування методів дослідження тривожності в дошкільному віці.....	26
2.2. Оптимізація засобів зниження рівня психологічної тривожності у дітей дошкільного віку.....	36
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
ДОДАТКИ	52
Додаток А Кодекс академічної доброчесності.....	52

ВСТУП

Сьогоднішня ситуація розвитку та змінами в українському суспільстві визначається змінами, що охоплюють усі сфери людського життя. На фоні змін, саме діти знаходяться у «групі ризику», через несформованості власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко сприяє некритичній реакції на події навколишнього життя. Скрутне матеріальне становище переважної більшості сімей зумовлює погіршення внутрішньо-сімейних стосунків. Недоліки виховання і значне скорочення кількості дошкільних закладів призводять до збільшення кількості дітей, що знаходяться в стресовій ситуації. Саме тому проблеми, пов'язані з психічним розвитком дітей, є актуальними у психолого-педагогічних досліджень.

В наш час гостро постає проблема підвищення рівня тривоги у дітей. Тривога – це токсична для людини емоція. Утім, вона може бути здоровою й позитивною емоцією. На належному рівні тривога допомагає людині краще підготуватися до складних для неї життєвих моментів. Хвилювання людини перед іспитом або дитини перед виступом на сцені – цілком нормальні прояви тривоги.

Кожна людина час від часу непокоїться, тобто виходить із зони комфорту. Механізми подолання тривоги дорослої людини в кожного різні. Деякі слухають музику, інші – співають. Діти, коли занепокоєні, можуть розмовляти самі із собою. Інші діти, щоб позбавитися напруження, згадують підбадьорливі слова батьків або просто глибоко дихають.

Але підвищена тривожність становити реальну проблему. Наприклад, коли дитина відмовляється відпустити мамину руку й піти в групу до інших дітей. Або коли дитина відмовляється погратися з друзями на вулиці. Тривожні розлади здатні негативно змінити картину

світу дитини. Високий рівень тривожності перетворює дрібні неприємності на серйозні проблеми для дитини. В дитячій свідомості формуються ірраціональні страхи.

Незначна тривога є безпечною для психічного розвитку дошкільників. Але якщо вона заважає життю дитини, то цей розлад треба ліквідувати. Але щоб проводити психокорекційну роботу. Спочатку важливо зрозуміти, які види тривожних розладів можуть виникати у дитині.

В науковій літературі термін «тривожність» тісно пов'язаний з поняттям «психологічне здоров'я». Майбутнє психологічне здоров'я нації залежить від того, наскільки сьогодні суспільство забезпечує зростаючій особистості психологічний комфорт, створює умови, у яких гарантувалося б душевний зпокій, оптимальне фізичне, духовне і соціальне благополуччя. Статистика попереджає про неухильне збільшення кількості нервових та гіперактивних дітей з порушеннями психіки. Дуже важливо приділяти увагу стану психічного розвитку дитини та психологічним чинникам його порушення.

Питанням психологічного комфорту та благополуччя дитини присвячено багато досліджень вітчизняних та закордонних дослідників (І. Алтуніна І.Бех, Л.Божович, Л.Виготський, В.Кащенко, Ю.Ковалевська, Г.Костюк, Н.Максимова, О. Проценко, Т. Шилова, та ін.). Дитина є найбільш чутливою частиною соціуму і піддається різноманітним негативним впливам. Підвищена емоційна чуттєвість дошкільників впливає на рівень психічного розвитку.

Виділяють фактори, що впливають на рівень тривожності дитини [2]. Це соціально-психологічні, соціально-культурні та соціально-економічні фактори.

Деякі соціально-культурні фактори, мають несприятливий вплив на психоемоційний стан дитини. Це обумовлено прискоренням темпу сучасного життя, дефіцитом часу та недостатніми умовами для зняття

емоційного напруження. Через надмірну завантаженість батьків з'являється безліч проблем у процесі виховання дитини. Така дисгармонія спілкування дитини з батьками деструктивно впливає на психіку дитини і її розвиток взагалі. Ці проблеми посилюються недостатньою поінформованістю батьків про шляхи вирішення конфліктів і про можливості психологічної та психотерапевтичної допомоги.

Важливо з раннього дитинства створювати навколо дитини таке навчально-виховне середовище, яке сприятиме гармонійному розвитку дошкільників. Це середовище має бути наповнене атрибутами, знаннями, методиками та звичаями валеологічного характеру. Це дозволить формувати у дошкільника потреби вести здоровий спосіб життя. Сформує усвідомлення охорони свого здоров'я та здоров'я навколишніх людей. Навчить дитину необхідних практичних навичок та вмінь. Ці вміння набуваються через засвоєння досвіду поколінь, через позитивне культурної спадщини суспільства.

Все це зумовлює **актуальність** теми «Фактори впливу тривожності на психічний розвиток дошкільників».

Мета дослідження: виявити та охарактеризувати психологічні фактори, що впливають на психічний розвиток дошкільника.

Відповідно до поставленої мети визначено основні **завдання** дослідження:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури охарактеризувати соціальну ситуацію розвитку дитини дошкільного віку.
2. Розкрити особливості розвитку психоемоційної сфери дітей у дошкільному віці.
3. Визначити фактори впливу тривожності на психічний розвиток дітей дошкільного віку.

4. Охарактеризувати методи дослідження тривожності в дошкільному віці.
5. Проаналізувати способи оптимізації зниження рівня тривожності у дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – психічний розвиток дитини дошкільного віку.

Предмет дослідження – фактори впливу тривожності на психічний розвиток дітей дошкільного віку.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використано комплекс теоретичних методів: опрацювання теоретичних джерел із проблеми, опис процесу дослідження та узагальнення отриманої інформації, на основі яких здійснювалися вивчення та аналіз закордонних і вітчизняних праць з проблеми виявлення чинників психологічної тривожності дітей дошкільного віку, що і дало змогу виявити сукупність концептуальних поглядів, покладених в основу дослідження.

Теоретичне значення роботи полягає у теоретичному поглибленні змісту психологічних факторів психічного благополуччя у дітей дошкільного віку. В обґрунтуванні необхідності дослідження закономірностей становлення і розвитку психічного розвитку в дошкільному віці.

Практичне значення роботи визначається виявленням детермінант напрямів та стратегій способів зниження рівня тривоги у дітей дошкільного віку

Апробація. Головне положення та результати дослідження доповідались і обговорювалися на засіданні кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти.

Основні положення, висновки, результати дослідження висвітлено у доповіді «Теоретичний аналіз видів тривожності у дітей дошкільного віку», що вийшла з друку 2021 року в збірці наукових праць

студентського наукового об'єднання «Актуальні проблеми дошкільної освіти» ХДУ.

Структура й обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновку, списку використаних літературних джерел із 43 найменування. Загальний обсяг роботи 56 сторінки (основна частина – 40.)

РОЗДІЛ I

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку

Дошкільний вік є сензитвним для психічного розвитку дитини і особистості взагалі. Це період початкового становлення особистості. Будь-які порушення психологічної структури розвитку дитини в період дошкільного дитинства може мати суттєві наслідки на її психічний розвиток.

Соціальна ситуація розвитку дошкільників визначається активізацією спілкування дитини з дорослими та однолітками. Спочатку соціальна ситуація розвитку у дошкільників має структуру: «дитина-предмет-дорослий». Предметна діяльність пов'язана з оволодінням дитиною способами користування предметами. Спілкування є засобом здійснення предметної діяльності [12].

Через спілкування з дорослими дитина розширює свої пізнання навколишньої дійсності. Провідний засіб спілкування в цьому віці це активна мова дошкільників. Спілкуючись з дорослими через запитання дитина активно поповнює свої пізнання про навколишній світ. Дитина вимагає ставлення дорослого до себе як до партнера. Така форма спілкування дитини з дорослим називається пізнавальним спілкуванням. Але пізнавальним спілкуванням комунікація дошкільників із дорослими не вичерпується. Паралельно в цей період виникає особистісна форма спілкування. Дитина намагається обговорювати з дорослими поведінку і вчинки інших людей. Через особистісне спілкування дитина навчається розуміти і надавати оцінку своїм вчинкам та діям.

Спілкування дитини дошкільного віку з дорослим відбувається через пізнавально-наслідувальну дію. Дитина в ігровій формі відтворює діяльність значимого дорослого. Поступово наслідування дитиною дій дорослого стає вибіркоким. Батьки і вихователі є організаторами розвиваючого середовища дитини. Дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку. Значно розширюються сфера взаємодії та коло спілкування дошкільника. Спілкування з дорослим значно ускладнюються та стає різноманітним, воно набуває нових форм і змісту. [21; 20]. Дитині вже замало уваги дорослого і спільної діяльності з ним. Завдяки мовному розвитку можливості спілкування дитини і дорослого значно розширилися. Дитина вже спілкується не тільки про предмети, а й сприймає предмети, які відсутні у конкретній ситуації взаємодії. Зміст спілкування стає позаситуативним, тобто виходить за межі сприйнятої ситуації.

В ранньому дитинстві сприймання є домінуючим над іншими психічними процесами. У дитини ще відсутня творча уява, тому вона діє з опорою на сприймання. Ефективність сприймання є його важливою характеристикою. Мислення в цей період є наочно-дійовим. Дитина навчається вирішувати завдання спочатку шляхом проб та помилок, а потім шляхом здогадки. До кінця раннього віку у дитини формується здатність до узагальнення. Дошкільник навчається переносити власний досвід в нові ситуації. Шляхом експериментування набуває уміння встановлювати зв'язки між предметами. Поступово дії з предметами змінюються діями з образами, тобто відбувається перехід від наочно-дійового мислення до наочно-образного. [17; 22; 24].

В період дошкільного дитинства діти, які відвідують ЗДО, набувають нового соціального статусу. В нормі відвідування дитиною дитячого садку має позитивне значення для психічного розвитку дитини. Але адаптація до нового стилю життя може спровокувати виникнення високої тривожності у дитини. Процес адаптації дитини до умов

дитячого содочку залежить від її віку. Це слід враховувати обирая способи оптимізації процесу звикання дитини до умов дитячого садка. Тому фахівці ЗДО повинні знати вікові особливості психічного розвитку на всіх етапах дошкільного дитинства.

В ранньому віці особливого значення для психічного розвитку набуває поява нових елементів гри. Саме в предметній ігровій діяльності формуються психічні новоутворення дошкільного віку. У ранньому дитинстві вперше з'являються символічні дії. Дитина навчається знаходити нові відношення між предметами і їх використанням. У дитини активно розвивається здатність до наслідування. Ця здатність є основою інтелектуального і моторного розвитку дитини. Про розвиток самопізнання і формування самосвідомості свідчить поява нових форм поведінки. Із зародженням самосвідомості дитина навчається розвивати здатність розуміти емоційний стан іншої людини [15; 19; 22]. Дошкільники набувають здатності довільної саморегуляції.

Наприкінці третього року життя у дитини формується поняття власного «Я». Дитина говорить про себе від першої особи. Цей феномен вказує на зміну попередньої соціальної ситуації. Ця зміна проявляється в кризі трьох років. Феномен «Я сам» означає виникнення автономії, відокремлення малюка від дорослого.[10;21]. Пов'язані з появою кризи прагнення самостійності, бажання наслідувати дії дорослих є важливим кроком у психічному розвитку дитини. Долаючи кризу трьох років у дитини виникають нові психічні утворення. Дитина порівнює себе з іншими дітьми. Вона прагне до самостійної діяльності, прагне повторювати діяльність дорослих. Тенденція жити спільним життям із дорослим властива усьому періоду дитинства. Дитина через виокремлення від дорослого одночасно встановлює з ним глибші взаємини [12]. Провідним видом діяльності в середньому дошкільному віці є гра. Тому криза трьох років розв'язується завдяки ігровій діяльності. [16; 18; 22].

Головна потреба дошкільника – бути повноправним членом суспільства. Дитина прагне жити і почувати себе на рівні з дорослими. Але через складність цього і свої обмежені можливості включитися у доросле життя дитина не може [11;14]. В цій невідповідності між прагненням бути як дорослий і неможливістю реалізувати це прагнення – полягає суперечність соціальної ситуації розвитку дошкільника. Подолати цю суперечність дитина може за допомогою єдиною доступною формою діяльністю, якою є сюжетно-рольова гра. В сюжетно-рольовій грі дитина відтворює поведінку дорослого як носія певних суспільних функцій. Через гру дитина навчається будувати стосунки з іншими дорослими, безпосередньо не присутніми [17; 19; 21].

У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більше значення набуває спілкування з однолітками. Спілкування і стосунки з однолітками стають для дошкільника такими значущими, як і взаємини з дорослими. [7].

З часом соціальна ситуація розвитку дошкільника ускладнюється і диференціюється. Стосунки з дорослими надалі залишаються центральними в житті дитини, але вони значно змінюються. У дошкільному віці на відміну від раннього віку, соціальна ситуація визначається та обґрунтовується не лише на стосунках з родиною та близькими, а більш ширшим оточуючим середовищем та соціальним статусом дитини. Спостереження дії дорослих у різних ситуаціях, віддзеркалюється в ігровій діяльності. Але дорослий в ній присутній опосередковано. Гра стає провідним видом діяльності дошкільників. Спілкування з близькими дорослими набуває позаситуативного характеру. Воно спонукається новими потребами. Дитина засвоює нову форму соціальної комунікації – стосунки з однолітками. Внутрішня позиція дошкільника характеризується розумінням власного «Я», поведінки та інтересом до світу дорослих [10; 18; 23].

В дошкільному віці активно формується особистість дитини. Це пов'язано з розвитком емоційно-вольової сфери. Формуються нові інтереси та мотиви поведінки. Це детерміновано соціальним оточенням дитини та типовими для цього етапу розвитку взаєминами з дорослими.

Засвоєння дитиною нових видів діяльності сприяє розвитку стійкіших емоцій. Метою і сенсом діяльності дошкільників з однолітками є формування позитивних емоцій. Позитивного значення набуває і сам процес її виконання.[23]

Через сюжетно-рольову гру дошкільник отримує власний досвід і засвоює досвід інших. Виконуючи доручення дорослих дитина постійно вчиться. В старшому дошкільному віці розпочинається освоєння форм навчальної діяльності. Роль навчання в розумовому розвитку дитини зростає. Навчання в дошкільному віці це певна система формування потрібних для їх засвоєння дій [4; 9; 17].

Поступово розвивається певна ієрархія мотивів діяльності дитини. Діяльність дитини зумовлюється ієрархічною системою мотивів. В цій системі основні та стійкі мотиви набувають провідної ролі. Вони підпорядковують ситуативні побудження. Це пов'язано з вольовими зусиллями, що потрібні для досягнення мети [15].

З розвитком довільності психічних процесів стає можливим їх усвідомлення. Це усвідомлення служить основою саморегуляції. Оцінка своїх вчинків, умінь, якостей, сформується на основі суджень та оцінок дитини дорослими. З віком зростає об'єктивність самооцінки.

Дошкільний вік характеризується інтенсивним розвитком пізнавальної сфери. Сприймання в цей період втрачає свій афективний характер. Мимовільна увага та пам'ять переважають протягом усього дошкільного дитинства. Сюжетно-рольова гра стимулює розвиток мислення. У старшому дошкільному віці з'являється довільне запам'ятовування, репродуктивна увага перетворюється на творчу. Удосконалюється наочно-образне мислення. Формуватися словесно-

логічне мислення. У пізнавальних процесах через об'єднання уяви, мислення, мовлення виникає синтез зовнішніх і внутрішніх дій дошкільника [2; 9;13; 14].

Отже, дошкільне дитинство – період інтенсивного фізичного й психічного розвитку індивіда. Дитинство є найбільш важливим етапом у соціалізації особистості. Це період підготовки дитини до життя дорослих. Це період забезпечення загального розвитку дитини, який є основою для набуття нею у подальшому спеціальних знань та навичок і засвоєння різних видів діяльності. Формуються якості психіки, які визначають собою загальний характер поведінки, ставлення до навколишнього, а також якості, що проєктуються на майбутнє.

1.2 Розвиток психоемоційної сфери у дошкільників

Процес збереження здоров'я людини та розвитку її психічних і функцій – це процес соціальної активності протягом тривалості життя. Загальна культура, культура психогігієни населення, умови праці, спосіб життя та ін. все це визначає рівень здоров'я населення [12].

Загальна мета дошкільної освіти полягає в організації цілісного та гармонійного розвитку особистості дитини . В період дошкільного віку дитина проходить первинний етап соціалізації дитини . Дитина долучається до загальнолюдських цінностей . Навчається будувати взаємини з іншими людьми. Дошкільне дитинство – це період активного розвитку емоційної сфери дитини . Психоемоційний стан дитини безпосередньо впливає на особистісний розвиток . Протягом дошкільного віку емоційні реакції ускладнюються і набувають когнітивного характеру.

Однією з важливіших сфер психічного розвитку дитини є взаємозалежність та взаємозв'язок пізнавальних процесів та емоційної сфери. Цей зв'язок є необхідною умовою формування більш складних

емоцій. Емоції виступають головним фактором регуляції процесів пізнання. Розвиток довільної уваги, здатність запам'ятовування залежать від позитивного емоційного забарвлення життя дитини.

Емоційний стан дитини суттєво забезпечує або ускладнює довільну регуляцію процесів запам'ятовування. Активне життя дошкільника відбувається за трьома основними напрямками – емоційному, фізичному та когнітивному. Тільки поєднане формування фізичної, емоційної і розумової систем може забезпечити успішне виконання будь-яких форм діяльності особистості дитини. Тому, процеси виховання і навчання дошкільників повинні відбуватися з урахуванням усіх аспектів розвитку особистості одночасно.

Завдяки яскравим емоціям дитинство є неповторним періодом життя кожної особистості. Дитина керується емоціями при виборі способів своєї поведінки. Всі дитячі відчуття, вчинки та інші дії дошкільників супроводжуються емоціями. Емоції регулюють розумову діяльність активність дитини, роблять її навколишній світ різноманітним та значущим.

Але проблема емоційного розвитку дітей дошкільного віку залишається актуальною. В період дошкільного віку дитина ще не вміє самостійно виражати свої почуття. Дитину треба навчати диференціювати її емоційні переживання. Здатність особистості керувати своїми діями і емоціями не надається від народження. Її слід формувати і вдосконалювати протягом усього дошкільного періоду. Емоції і почуття дитини формуються від простих переживань до більш складних. Вони з розвитком дитини, набувають більш багатого змісту, приймають більш складні форми прояву. Цей процес ускладнення емоційних проявів дошкільника відбувається під впливом соціальних умов життя і виховання. Розвиток емоційної сфери пов'язан з розвитком не тільки пізнавальної сфери особистості, самосвідомості, а і

мотиваційної. Активний емоційний розвиток регулюється появою у дошкільників нових імотивів і потреб його діяльності.

Процес формування особистості дошкільників тісно пов'язаний з розвитком його емоційної сфери. А розвиток емоційної сфери підпорядковується формуванню інтересів та мотивів поведінки дошкільників. Це детерміновано соціальним оточенням дитини і регламентовано її взаєминами з дорослими. Взагалі особливості розвитку емоційної сфери дитини добутовлені конкретними умовами її виховання. На сприятливий розвиток емоційної сфери дитини впливає рівень соціального статусу умов виховання. Умови виховання детермінують динамічні прояви експресивних дій дитини, регулюють адекватність емоційного реагування дитини на ті чи інші зміни в її оточенні. Виховний вплив формує у дитини навички диференціації власних емоційних переживань. Основною функцією емоційної сфери є надання особистості інформації про власний стан. Емоції бувають як позитивні, так і негативні за своїм спрямуванням. Слід пам'ятати, що як позитивні, так і негативні емоції відіграють важливу роль в житті кожної людини. Завдяки емоційним переживанням дитина навчається диференціювати свої переживання відносно тієї чи іншої життєвої ситуації. Навчається керувати своєю поведінкою відповідно до вимог соціального оточення [5, с. 62–63].

Стійкість емоційних переживань в дошкільному дитинстві, їх сила та протяжність не є константні. Вони змінюються із зміною мотивації провідного виду діяльності дошкільників. Емоційні переживання дитини напряму залежать від стосунків дитини з навколишнім середовищем. Чим більш гармонійні взаємини у дошкільника з оточуючим світом, тим менший рівень емоційної напруги буде відчувати дитина.

З віком у дитини виникають більш складні відчуття ніж задоволення безпосередніх бажань. Ці відчуття детерміновані тим, наскільки добре дитина виконала свої обов'язки. Для дитини важливе

значення має оцінка її дії іншими людьми. Для дошкільника важливо, чи дотримується норм і правил поведінки [6, с.105].

Переживання дитиною з приводу реакції дорослих на її дії є важливим новим фактом, що впливає на емоційну сферу дошкільника. Через ці переживання емоції дитини, як важливий компонент, включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів.

В дошкільному віці дитина має достатній досвід спілкування за допомогою мовлення. Спочатку у спілкуванні дошкільників домінують невербальні засоби вираження емоцій. З віком дитина набуває навичок вираження емоцій за допомогою як вербальних, так і невербальних засобів спілкування. Тобто до кінця дошкільного віку дитина вміє транслювати свій емоційні переживання через мову.

Розвиток емоційної сфери дитини передбачає гармонійне виховання різних почуттів і емоцій. У дитини формуються необхідні навички керування своїми почуттями і емоціями. Дитина вчиться розпізнавати гнів та занепокоєння, страх, сором, співчуття, жалість, проявляє емпатію. Основне завдання виховного процесу – це навчити дитину розуміти свої емоційні стани і диференціювати причини їх виникнення. Дитина набуває здатність стримувати негативні емоції. Вчиться діяти відповідно до вимог соціальних норм поведінки. Стримування дитиною емоційних переживань відбувається через контроль їх зовнішніх проявів. Для стримування своїх емоційних переживань дошкільники використовують сформовані уявлення про належну поведінку. Це особливо яскраво проявляється при виконанні ігрової ролі. Іноколи дитині не вдається стримати прояв своїх емоцій. Такі випадки можуть свідчити, про психологічне неблагополуччя дитини.

На психологічне благополуччя дитини впливають її оцінка здібностей, моральних якостей, самої себе.

Це зумовлено тим, що дитина пізнає та засвоює навколишній світ, але ще не володіє достатнім досвідом для розуміння невідомого, неочікуваного для неї, що обов'язково виникає в процесі пізнавальної діяльності. Це вимагає від неї випробування власних можливостей і здібностей, що не завжди може бути успішним і тому може стати приводом для розачарувань [12; 16; 21]. Все це при визначених умовах може несприятливі наслідки для розвитку особистості дитини..

Прискорення темпу сучасного життя, дефіцит часу, недостатні умови для зняття емоційного напруження зумовлюють надмірну завантаженість батьків, їх невротизацію, появу безлічі проблем у сполученні з нестачею інформації про шляхи розв'язання цих проблем. Подібна особистісна дисгармонія батьків знаходить своє відображення у розвитку дітей, негативно впливаючи на їх психіку. Сильною психотравмуючою подією для дитини є розлучення з матір'ю, зумовлене її раннім виходом на роботу, це збільшує потребу дитини в її прихильності і може спричинити фобії, негативізм, невротичні реакції. Означені ситуації, суттєво впливаючи на весь хід психічного розвитку, здатні порушити соціальну адаптацію дитини, деформувати її психіку.

Розвиваючи чуттєво-емоційну сферу, людина набуває о досвіду пізнання соціальної дійсності. Організуючи різні види діяльності дошкільників, батьки і вихователі дбають про розвиток емоційної сфери дитини. Чуттєво-емоційні прояви особистості характеризуються позитивною або негативною спрямованістю та ступенем їх напруження. Дитина в дошкільному віці навчається диференціювати свої відчуття та переживання. Дошкільник навчається правильно розуміти свої емоції. В цьому віці дитині ще важко збагнути переживання інших людей. Тому потрібна цілеспрямована та послідовна виховна робота з формування емоційної грамотності у дітей дошкільного віку. Недостатній розвиток емоційної сфери дитини може привести до нездатності розуміння регуляторів поведінки дитини в соціумі.

1.3 Фактори впливу тривожності на психічний розвиток дошкільників

Дошкільне дитинство від 3 до 6 років – є одним із найбільш захоплюючим, чудовим та цікавих, у цей період фактично формується особистість дитини, її самосвідомість та світовідчуття. [8]

Формування цих процесів обмежене загальним психічним розвитком дошкільників, утворення нової для дитини системи психічних функцій, що включає в себе мислення та пам'ять. Дитина не тільки може орієнтуватись та скоювати дії в напрямі визначених стимулів, а й встановлювати зв'язок «загальне поняття - уявлення», досвід з яких був отриманий самою дитиною. Мислення стає не суто наочним, а переходить до наочного -образного. Оскільки, відбувається розвиток пам'яті та мислення дитини дошкільного віку, утворюються нові типи діяльності, а саме: ігрова; конструктивна; образотворча.

За конструктивними зауваженнями науковця Д.Б. Ельконіна, «виявляється можливість йти від задуму до його втілення, від думки до ситуації, а не від ситуації до думки» [18]. Розвиток пам'яті, мовлення, мислення сприяє на появу та формування світогляду та самосвідомості дошкільнят.

Провідна діяльність у дошкільному віці – гра. Оскільки, сучасні діти великий проміжок часу занурені у гру, то саме вона викликає якісні зміни в психіці особистості. Ігрова діяльність за своєю сутністю є символічною та знаковою. В грі формуються знакові функції свідомості та самосвідомості дітей, їх емоційних фон.

Гра, яка має рольовий характер, дитина відображує навколишню діяльність, та її різноманітність. Відтворення сцен з повсякденного життя сім'я, взаємовідносин між дорослими, трудову діяльність, манеру спілкування, значущі події та інші. Дійсність стає сюжетом гри, реальні події віддзеркалюються в дитячій грі.

Гра є дзеркалом життя дітей дошкільного віку. Через гру можна побачити проблеми у сім'ї, який стиль виховання сім'я, проблеми соціального характеру, страхи дитини, все те що турбує або є важливим в житті дошкільняти відбивається у сюжеті гри. Тому, велику кількість уваги необхідно приділяти здоров'ю дитини, а саме психологічному. [13; 18; 24].

Суспільство щороку висуває нові вимоги до дитини віком 3-6 років, де змінюються життєві догми, психічні стани як агресивність, замкнутість, тривожність вже змінені з короткочасних на стійкі. Для кожної дитини це важно, та деякі не можуть впоратись з цим, а батьки не надаючи важливості наслідків від цього впливу, не зосереджуються на здоров'ї дитини, на допомозі у кризових моментах, спричиняють закріплення негативного стану, що вагомо впливають на психічне здоров'я свого малюка.

В перші роки життя дитини, коли вплив на дитину є найсильнішим, необхідно приділяти увагу вихованню психологічно освічених та здорових дітей, які можуть вивчати та аналізувати самих себе, які розвивають свою особистість, мають на меті піклування про внутрішнє здоров'я не тільки себе а й оточуючих. [4; 16].

Також, потрібно пам'ятати що дошкільний заклад надає вагому допомогу батькам, адже завдання освітньої установи є створення сприятливих умов, що сприяють формуванню та зміцненню здоров'я своїх дошкільнят. [17].

Зазвичай компоненти здоров'я розподіляються на такі:

— психічне здоров'я (емоційний розвиток; інтелектуальний розвиток; потреба в спілкуванні, грі, навчанні, праці; культура спілкування; взаємодія з навколишнім середовищем; думки, почуття тощо);

— соціальне здоров'я (спілкування; етика відносин; самооцінка та оцінка оточуючих; виховання самостійності);

— фізичне здоров'я (оздоровлення, забезпечення безпеки життєдіяльності; валеологічні аспекти; рухова діяльність; відпочинок; раціональне та здорове харчування).

Деякі науковці також визначають ще один компонент — духовне здоров'я (взаємозв'язок оточуючим середовищем (люди, тварини, природа) ; ; розвиток природних обдарувань; морально-етичне виховання; світ мистецтва та ін.).

Більшість з цих факторів що впливають на психологічне здоров'я дитини, мають соціально: -психологічні; - економічні характери. [12; 17; 18].

Сучасний темп життя, його прискорення, недостатність часу, емоційне напруження, все це соціокультурні чинники, що негативно впливають на психологічне здоров'я батьків, в наслідку вони надмірно завантаженні роботою, обов'язками, емоційно напруженні, їх невротизація, недостатня обізнаність та інформованість про способи та прийоми вирішення внутрішніх конфліктів, незнання або несприйняття психологічної або психотерапевтичної допомоги. Усі ці чинники відбиваються на психічному стані дітей, та мають лише негативний вплив на розвиток.

А.І. Захаров виділяє соціально -економічні фактори, що здійснюють вплив на емоційну сферу родини, та психологічні стани її членів, а саме:

- зайнятість родини(батькі, дідусі, бабусі, сестри та ін.);
- незадовільні умови проживання (житлово-побутові);

- рання віддача дитини до дитячого садка (ясла).

Психотравмуючою подією у житті дитини, стає приміщення у дитячий садок у трьох річному віці, або залучення няні. Дитина у цьому віці не готова до розлучення з найважливішою людиною для неї.

Формування почуття «Я» формується у дитини в ситуації нормального, адекватного спілкування з дитиною, тобто коли дитина сприймає себе як окремого індивіда. Відчуття залежності від когось (батьків у даному випадку) знижується.

Часті та тривалі розлучення з мамою, у дитини віком до 3 років, сприяють в зростанні потреби прихильності, що у наступному може призвести до невротичної реакції. У даному віці, формується стійка потреба спілкування з однолітками. Тому, саме у три роки можна віддавати дитину у дитячий садок. [22].

Суб'єктивний стан дитини має прямий зв'язок з навколишнім середовищем та його обстановкою, фахівці такі як . І. Захаров, В. І. Гарбузов, А. С. Співаковська ,В. А. Гур'єва сходяться у цій думці. Формуючі свої висновки, аналізуючі дослідження які проведенні у різних куточках світу, експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я, резюмували, що родини які мають дисгармонійні відносини з дитини, у останніх спостережуються порушення психічного здоров'я частіше.

Переважаюча частина порушень психічного здоров'я дитини, за цими дослідженнями, має дві характерні риси:

- Представлення собою кількісних відхилень від нормального ходу психічного розвитку,
- Велику кількість проявів розглядаємо як реакцію на психотравмуючі ситуації

Соціально-психічні фактори, чинники, що впливають на психічне здоров'я дитини, це:

- Дисгармонія відносин у сім'ї;

- Дисгармонія стилю сімейного виховання;
- Порушення у сфері відносин «дитина-батьки». [13; 19].

Проблемі шлюбних і дитячо-батьківських відносин присвячується пильна увага у літературі як вітчизняних так і зарубіжних авторів. Виокремлюються причини, характер конфліктів, розбираються шляхи їх корекції.

Вік дитини характеризується тісною емоційною прихильністю до сім'ї, батьків, у вигляді потреби в любові, пошані, визнанні. Дитина у цей період ще не орієнтується в міжособистісному спілкуванні, його тонкощах, вона не розуміє чому батьки сваряться, яка є причина конфліктів, не може виразити власні переживання та почуття з певного приводу. Сварки, конфлікти між мамою та татом сприймаються як щось тривожне, це для дитини ситуація небезпеки, також, вона схильна відчувати себе винуватою у розбіжностях батьків, дитина не розуміє істинних причин конфлікту, та вважає що вона погана, не виправдовує сподівання батьків і недостойна їхньої любові[8; 11;17; 22]. Тому, постійні конфлікти, склоки, сварки, розмова на підвищених тонах між батьками, викликає у дітей дошкільного віку відчуття невпевненості, емоційної напруги, відчуття провини, неспокою, це може призвести до психологічного нездоров'я малюка.

Чимало психологів упевнені, що стиль виховання та психологічний стан здоров'я або хвороби, тісно зв'язаний зі стилем сімейного (батьківського) виховання, характеру співпраці батьків та дитини. А.Багадуїн виокремлює декілька стилів сімейного виховання, а саме:

- Демократичний;
- Контрольований;
- Змішаний.

Демократичний стиль виховання вирізняється, високим рівнем сприйняття батьками своєї дитини, високорозвиненим вербальною

комунікацією з дошкільнятком, вірою у свою дитину, її самостійність, також при необхідності допомогти їй. Дотримуючись цього стилю виховання, діти дошкільного віку відрізняються здатністю до комунікацій з іншими, активністю, гарним фізичним розвитком [21].

Контрольований стиль виховання – батьки контролюють поведінку дитини, обмежують їх вибір, діяльність, пояснюючи чому відбувається заборона. При такому стилі виховання, дітям притаманні певні риси: У слухняність, неагресивність, нерішучість.

Дітям при змішаному стилі виховання притаманні такі риси: слухняність, емоційна чутливість, незацікавленість, бідна фантазія, неагасивність.

Проблема психопрофілактики психічних станів у здорових дошкільнят є актуальною, тому що саме у дітей дошкільного віку досить часто трапляються випадки з різними психологічними захворюваннями у дитини. Найефективніший профілактичний засіб – гарні, добрі, шанобливі стосунки батьків з дитиною, коли є зарозуміння внутрішнього світу, проблем, переживань дитини, уміння ставати на місце дитини, та не обезцінення проблем та емоцій своєї дитини.

- 1) високий / креативний;
- 2) адаптивний / середній;
- 3) дезадаптивний або асимілятивних-аккомодативний /низький[19].

Креативний рівень (високий) – дитина є творцем, на цьому рівні виражається досконалий ступінь здоров'я. Діти молодшого шкільного віку – генетично здорові, мають гарне розвиваюче середовище, знаходяться у гармонійних відносинах з батьками. Проте, лише 5-7% таких дітей у колективі.

Адаптивний рівень (середній).Здебільшого це діти з гарною адаптацією, але виявляють при тестуванні окремі ознаки дезадаптації. Такі діти складають 80%, діти відносного ризику, та показують середній рівень свого психічного здоров'я.

Асимілятивно-аккомодативний рівень(дезадаптивний або низький). Дошкільнята які відносяться до цієї групи, не здатні до гармонійної комунікації з оточуючими та однолітками, у них відсутній механізм захисту. Переважає асиміляція, неспроможність до змін у собі. Мають епатажну, зухвальну поведінку, яка супроводжується капризами. Їх прихована дезадаптація у більшості випадків резюмується соматичними порушеннями. Ці дошкільники мають досить високий індивідуальний розвиток, та низький адаптаційний рівень у соціумі. [18; 21; 22].

Головними аспектами сформованості психологічного здоров'я у дітей дошкільного віку є адаптація, рівень навичок та розвитку комунікацій, позитивна спрямованість до соціальної діяльності у цьому віковому періоді, відсутність відхилень від норм у поведінці.

Отже, Вік дитини характеризується тісною емоційною прихильністю до сім'ї, батьків, у вигляді потреби в любові, пошані, визнанні. Дитина у цей період ще не орієнтується в міжособистісному спілкуванні, його тонкощах, вона не розуміє чому батьки сваряться, яка є причина конфліктів, не може виразити власні переживання та почуття з певного приводу. Сварки, конфлікти між мамою та татом сприймаються як щось тривожне, це для дитини ситуація небезпеки, також, вона схильна відчувати себе винуватою у розбіжностях батьків, дитина не розуміє істинних причин конфлікту, та вважає що вона погана, не виправдовує сподівання батьків і недостойна їхньої любові.

Отже, постійні конфлікти, склоки, сварки, розмова на підвищених тонах між батьками, викликає у дітей дошкільного віку відчуття невпевненості, емоційної напруги, відчуття провини, неспокою, це може призвести до психологічного нездоров'я малюка.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Характеристика методів дослідження психічного здоров'я в дошкільному віці

Справжній рівень стану психічного здоров'я дітей дошкільного віку безпосередньо залежить від типів виховання, які у сім'ї та дошкільному освітньому установі. Як-от: незадовільний стан емоційного добробуту, відсутність почуття інтегрованості до сім'ї, яскраво виражена тривожність, агресивність, недолік уваги, турботи, любові, підвищена комунікативність, негативна оцінка своїх дій яскравіше виявляється у ході обстеження. Цей факт дозволяє припустити раннє і стійке їх формування у дітей в сім'ях із гіпоопекуючим типом виховання.

У процесі дослідження стану психічного здоров'я доцільно використовувати такі проєктивні методики: методика «Неіснуюча тварина» для визначення наявності агресивності, прихованої тривожності, рівня самооцінки і демонстративності; методика «Малюнок сім'ї» для визначення рівня взаємовідносин дитини поруч із близькими дорослими, його роль у сім'ї, рівня комунікативності, оцінки своїх дій.

Ці методики належать до проєктивних методів дослідження особистості. Їх загальним методичним прийомом є виявлення найбільш прихованих для прямого спостереження особливостей особистості дитини, є принцип невизначеності стимульного матеріалу чи інструкції до завдання. Передбачається, у такій ситуації невизначеності дитина вільніше висловлює (проєктує) своє власне «я», особливості своєї внутрішньої злагоди і особистісних переживань. Завдання експериментатора – полегшити «проєкцію» для дитини. Для цього він

він має демонструвати дитині доброзичливе ставлення, зацікавленість у результатах своєї діяльності із повною відсутністю оцінкової поведінки.

За підсумками інтерпретації характеру промальовування, як малюнка загалом і окремих його частин, можна виявити деякі загальні тенденції у розвитку дитини, накинути у найзагальніших рисах його труднощі, конфлікти, емоційне тло. У цьому слід наголосити, що ці методики не дозволяють отримати вичерпного психологічного портрету дитини, і результати повинні бути доповнені і уточнені даними інших методик.

Після закінчення малювання картинки, доречно попросити дитину розповісти про малюнок, зробивши акцент на цікаву для вивчення сферу спілкування, і взаємовідносин. Можна ставити будь-які питання, за умови близького емоційного контакту з дитиною, з цікавої для неї проблеми. Тільки питання повинні бути не прямими «з ким вона дружить?», «в нього багато друзів?», «він б'ється?», а непрямыми «як ти думаєш, ...?», «як тобі здається, ...?». З огляду на специфіку дошкільнят питання краще також ставити в альтернативній формі: «як ти думаєш, разом з ким-небудь товаришує чи немає?», «як тобі здається, він любить битися чи ні?».

Слід підкреслити, що проєктивні можливості методики обмежені віком дітей (її доцільно застосовувати як проєктивну методику на дітях молодший 5 років).

Формування відносин неможливо поза спілкуванням. Вираженість в дитини потреби у соціальних відносинах та отриманий емоційний досвід, і з ними проблеми істотно позначаються формуванні відносини його до інших людей та його ставлення до нього.

Усе це виявляється в малюнку. Необхідно вкотре нагадати, що їхні висновки про особливості дитини, які у спілкуванні, можуть бути зроблені лише як припущення, які потребують підтвердження і уточнення.

Результати аналізу сфери взаємовідносин дитини доцільно порівняти з даними про характер її емоційного фону.

Під час обстеження сфери відносин за допомогою проєктивних методик можна скористатися їхніми можливостями у виявленні таких загальних тенденцій в особистісному розвитку, як демонстративність, тривожність, агресивність.

Демонстративність. Зазвичай, демонстративні діти дуже успішні в ігровій діяльності, можуть запропонувати різноманітні й цікаві гри. Тому із нею охоче і найчастіше контактують однолітки, що справляє враження успішності їхньої взаємовідносин. Проте в дітей можуть бути проблеми, як у сім'ї, і у групі, через їх підвищеної потреби уваги. Якщо результати виконання завдань проєктивних методик свідчить про наявність в дитини проблем, конфліктів, що з спілкуванням, на знижений емоційне тло, можна припустити, що потреба в увазі не задовольняється повною мірою і, отже, стосунки з іншими менш благополучні.

Про демонстративні тенденції дитини в першу чергу свідчить ступінь декорированости постаті людини, і навіть незвичайність, нестандартність зображуваних персонажів. Часто ці діти трохи погано малюють. На демонстративність може вказувати і величина постаті. Малюнок іноді буває настільки великим, що дитині бракує місця для його завершення.

Власне демонстративні тенденції, які у розглянутих вище особливостях малюнка, слід відрізняти від проявів демонстративності на кшталт «втечі в уяву». Діти з таким видом демонстративності менш благополучні у спілкуванні та його взаєминах. Зазнаючи потреба в увазі, вони можуть її цілком реалізовувати силою властивою їм тривожності, що посилює тривожний компонент у конфігурації особистості, а демонстративний рух мігрує в уявний план.

Брехня дітей у цих випадках є компенсацією уваги, і викликає негативне ставлення із боку дітей, якщо така межа характеру негативно оцінюється вихователем, і навіть створює напруженість у взаєминах з батьками.

Тривога. Тривожні діти, у яких розвинені ігрові навички, користуються загальним визнанням групи, але й опиняються у ізоляції. Зазвичай, тривожність дітей пов'язані з порушеннями в сімейних взаємовідносинах. Невпевненість тривожного дитини, прагнення інших дітей домінувати з нього можуть спричинити ще більшого зниження емоційного фону, до тенденції уникати спілкування, виникненню внутрішніх конфліктів, пов'язаних із сферою спілкування, посиленню невпевненості.

У малюнках на тривожність вказують насамперед особливості самого процесу малювання. Тривожна дитина часто звертається до експериментатора за підтримкою і схваленням. Натиск на олівець у такої дитини, зазвичай, дуже сильний. Про межі тривожності свідчить «тривожна лінія» – дитина малює контури не суцільною лінією, а косими штрихами. Тривожна дитина має тенденцію виправляти малюнок, і ці виправлення не призводять до поліпшення.

Для малюнка тривожної дитини характерна штрихування, яке, зазвичай, дуже розмашисте і виходить поза контур. Якщо штрихуються руки людини, можна припустити, що у першу чергу соціальні контакти цікавлять дитину, кликають найбільш емоційну напругу і є джерелом її тривожності. Про тривожності свідчить і підкреслена промальовування очей, їх перебільшений розмір, якщо очі зачеркнені, що говорить про наявність страхів у дитини.

Характерна риса тривожної дитини – перебільшена увага до деталей. Там вона ніби застряє, не наважуючись закінчити малюнок або відтягуючи момент малювання найбільш важливих для нього деталей.

Тільки в тому випадку, якщо спостерігається більшість із перелічених особливостей у процесі малювання, можна говорити, що дитина схильна до тривоги, що тривожність – глобальна риса її особистості. Якщо виявляються лише ті особливості, більш за все є ситуативно реакцією на обстеження чи епізодичні прояви тривожності, що пов'язані з непевненістю дитини на окремих здібностях

Агресивність. Прагнення домінувати та впливати над однолітками, вдаватися до застосування сили як засобу привернути увагу чи рішення конфліктів, у дошкільному віці тільки розпочинається процес соціалізації агресивних реакцій, трансформації в форми вербальної агресії, зазвичай, причина негараздів спілкування, які постають у агресивних дітей. Дошкільники часто опиняються у ізоляції, із ними не хоче дружити, більшість дітей відчувають стосовно них негативні емоції, та з точки зору негативу оцінюють її, що провокує їх на нові агресивні реакції.

Необхідно розрізнати різні форми агресивності: пряму, як стиль взаємодії, і захисну. Досить велику прикрість мають проєктивні методики який не завжди дають можливість із достатньою мірою визначеності розділити ці види. Методика «Малюнок сім'ї» дозволяє вирішити питання, чи пов'язана конфліктність у сфері спілкування із гармонійними стосунками дитину і однолітків або обумовлена переважно порушенням сімейних взаємин. Ця методика дозволяє простежити витоки стилю особистісної взаємодії.

Більш правдивими особливостями малюнка сім'ї вважається: відстань між окремими членами сім'ї, склад намальованої сім'ї, послідовність їх зображення, відмінності зображень членів сім'ї за величиною.

Методика «Неіснуюча тварина».

За своїм характером тест «Неіснуюча тварина» належить до проєктивних. Для статистичної перевірки чи стандартизації результат аналізу, можливо представити в описових формах.

Інструкція:

"Придумайте і намалюйте неіснуючу тварину й назвіть її неіснуючою назвою".

Показники і інтерпретація.

Становище малюнка листку. У нормі малюнок розташований по середньої лінії вертикально поставленого аркуша. Лист паперу – білий, матовий. Олівець має середню м'якість, малювати необхідно лише олівцями.

Центральна значена частина постаті (голова чизамещающая її деталь). Як-от поворот голови, розташування у ньому деталей малюнка: очей, вух, рота, додаткових деталей, волосся.

Несуча, опорна частина постаті (ноги, лапи, іноді – постамент). Розглядається ґрунтовність цієї маленької частини стосовно розмірам всієї постаті і за формою:

а) ґрунтовність, обдуманість, раціональність прийняття рішень, шляху на висновках, формування-судження, опора на важливі положення і значиму інформацію;

б) поверховість суджень, легкодумство, необґрунтованість суджень все це є у висновках, іноді імпульсивність прийняття рішень (особливо за відсутності чи вводити майже відсутності ніг).

Слід звернути увагу до характер сполучності ніг із корпусом, однотипність і односпрямованість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорною частини, розмаїтність у вигляді й у становищі цих деталей пізніше.

Частини, що підіймаються над рівнем постаті можуть бути функціональними чи для прикраси: крила, додаткові ноги, щупальця, деталі панцира, пера, бантики на кшталт завитушек-кудрей.

Хвости. Виражають ставлення до власних дій, рішень, висновків, зі комунікації (у даному випадку вербальній) – повернені хвостики вправо (листка) чи вліво, вгору. Перетворити увагу до хвоста, які дуже довгі, іноді мають розгалуження, повторення ланок.

Контури постаті. Аналізуються наявністю чи відсутністю виступів (типу щитів, панцирів, голок), промальовування і затемнення лінії контуру. Це захист від оточуючих, агресивна – якщо його виконано в гострих кутках; з острахом і тривогою – коли має місце затемнення, «запачкивание» контурній лінії; з побоюванням, підозріливістю – якщо поставлені щити, «заслони», лінія подвоєна. Скерваність такого захисту – відповідно просторовому розташуванню: верхній контур постаті; нижній; бокові контури, справа, зліва

Загальна енергія. Оцінюється кількість зображених деталей – чи його необхідну кількість, щоб дати уявлення про придуманому неіснуючому тварину (тіло, голова, кінцівки чи тіло, хвіст, крильця і т.п.): з заповненим контуром, без штрихування і додаткових ліній і частин, просто примітивний контур, – чи має місце щедре зображення як необхідних, але ускладнюють конструкцію додаткових деталей. Слід звернути увагу до різко продавлені лінії, видимі навіть у звороті аркуша (судомний, високий тонус м'язіврисующей руки) - різка тривожність. Перетворити увагу також те, яка деталь, який символ, виконано в такий спосіб (тобто. чого прив'язана тривога).

Оцінка характеру лінії (дубляж лінії, недбалість, неохайність сполук, зачернення частин малюнка, відхилення від вертикальної осі, стереотипності ліній тощо.). Оцінка здійснюється як і, як і за аналізі піктограми. І це – фрагментарність ліній і форм, незакінченість, обірванність малюнка.

Тематично тварини діляться на уgroжаємих, загрозованих, нейтральних (подобі лева, бегемота, вовка або співочі птахи, равлики, мурахи, або білки, собаки, кішки). Це ставлення до своєї персони і до

свого "Я", уявлення своє становище у світі, хіба що ідентифікація себе за значимістю (з зайцем, комашкою, слоном, собакою тощо.). Намальована тварина – представник самої дитини, яка малює.

Методика «Малюнок сім'ї»

Використання методики «Малюнок сім'ї» пов'язане зі спільним розвитком «проективної психології». Про розгорнутої системі аналізу та інтерпретації зображеної на малюнку сім'ї, починаючи з психологічної роботи Вульфа, який приділив впливу сім'ї в розвитку особистості в дошкільному віці виняткового значення і розробив ряд методик з оцінки внутрішньосімейних стосунків (WolffW., 1947). Один із них – малюнок за завданням «Намалюй власну сім'ю». За малюнком Вульф аналізує:

- послідовність членів сім'ї, їх просторове розташування на аркуші паперу, відсутність деяких членів сім'ї;
- різницю між графічними презентаціями в інших формах, пропорціях.

Вульф нечітко розкриває, який сенс мають особливості малювання, але у розборі окремих малюнків можна знайти конкретні їх інтерпретації.

Отже, Вульф першим виділив ті характеристики малюнка, які потім незмінно будуть об'єктом інтерпретації в інших авторів.

Подальший розвиток аналізу «Малюнок сім'ї» представляють модифікації методики Л.Кормана (>CormanL., 1964), Р. Бернса і С.Кауфмана (BurnsR.,KaufmanP.S., 1972).Корман аналізує малюнок у трьох аспектах, кілька від згаданих вище:

- а) графічне якість (характер ліній, пропорції постатей, акуратність, чи використаний увесь простір аркушу)
- б) формальна структура (пропорційність частин тіла, між предметами, динамічність малюнка, у якій послідовності розташовані члени сім'ї);
- в) зміст (прагнення з'ясувати що означає для дитини малюнок).

Корман має свою оригінальність у тому, що серію питань, які може бути розбитий на три групи:

- 1.Провокаційні питання, підштовхувальні для дитини на відкрите обговорення почуттів (наприклад: «Хто у сім'ї найгірший?»);
- 2.Соціометричні питання, відповідають куди, дитина робить вибір у негативний чи позитивний бік;
3. Питання, створені для розуміння сенсу для дитини власного малюнку, зображуваної ситуації, окремі деталі.

У працях вітчизняних авторів звертає увагу на зв'язок між особливостями малюнка сім'ї та внутрішньосімейними міжособистісними відносинами (Мухіна У. З., 1981). Досвід застосування «Малюнка сім'ї» як методик дослідження міжособистісних відносин висвітлює А. І. Захаров (1982).

Попри розходження схем і процедур в укладачів рисуночних модифікацій, можна назвати три фактори інтерпретації результатів

- а) структура самого малюнка сім'ї;
- б) особливості ображуваних членів сім'ї;
- в) процес малювання.

З допомогою факторного аналізу виділено два виміру, що в психологічному сенсі відбивають:

Почуття дитини щодо сім'ї, сімейної ситуації, власного місця у ній («почуття відторгнення, відчуття до»).

Спосіб «переробки» почуття бути знехтуваним

Емоційне ставлення дитини, представлене чинниками «сила-слабкість», «любимість-нелюбимість», має чітку графічну презентацію у вигляді семантично насичених значень виразної мови малюнка.

Інструкція і проведення процедури обстеження.

Для дослідження необхідні: лист білого паперу, шість кольорових олівців (зелений, коричневий, чорний, синій, червоний, жовтий) та гумка.

Дитина отримує чіткий та послідовний план дій: «Намалюй, будь ласка, власну сім'ю». Не потрібне пояснення значенню «сім'я»цим

спотворюється сама суть дослідження. Коли дитина запитує, що він малювати повинен, дослідник лише повторює інструкцію. Термін виконання завдання – не обмежений (здебільшого воно триває трохи більше 35 хвилин).

Виконання завдання необхідно відзначати в структурі протоколу:

- а) послідовність малювання деталей;
- б) паузи більше 15 секунд;
- в) стирання окремих предметів;
- г) коментарі дитини;
- д) емоційні реакції та взаємозв'язок з зображуваним предметом.

Після закінчення малюнки, необхідно провести бесіду, та отримати якомога більше інформації про зміст малюнку. Є перелік універсальних фраз які задаються дитині:

«Скажи, хто намальований?» «Ім весело чи нудно? Чому»,
 «Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?» «Де вони знаходяться?» «Що роблять? Хто це придумав», «Хто з них самий нещасний? Чому?»

Після опитування дитині пропонують обговорити 6 ситуацій: по три негативних та позитивних почуттів до членів сім'ї.

1. Уяви, у тебе є два білети у цирк. Хто б пішов з тобою?
2. Уяви, всі йдуть в гості, але один з членів твоєї сім'ї захворів, і повинен залишитись вдома. Хто він?
3. Ти будуєш з конструктора будинок/ робиш сукенку з папіру для ляльки, в тебе погано виходить. Кого ти покличеш допоможе?
4. Ти маєш квитки (на один квиток менше, ніж членів твоєї родини) на цікавий фільм. Хто мусить залишитись вдома?
5. Уяви, що ти потрапив на острів де немає нікого. Кого б ти хотів бачити разом з собою ?
6. Ти одержав у подарунок цікаве лото. Зібралася вся родина грати, але вас на одного більше, ніж необхідно за умовами гри. Хто не буде грати?

Під час інтерпретації необхідно враховувати:

- а) вік дитини, яка досліджується;
- б) склад її сім'ї, вік братів і сестер.

Бажано мати інформацію про поведінку дитини в сім'ї, дитсадку чи школі.

Інтерпретація.

Інтерпретація поділяється на аналіз трьох частин:

- структура малюнка;
- процес малювання
- особливості деталей малюнку окремих членів сім'ї.

2.2. Аналіз способів збереження психічного здоров'я дітей дошкільного віку

Велику увагу потрібно приділяти відхиленням від звичайної поведінки дітей дошкільного віку, відштовхуючись від спостережень вчасно надати допомогу дитині, в залежності від її потре. Від уміння педагога бачити, підмічати, розуміти та правильно коригувати особливості емоційного стану та його проявів у дитині, у процесі регуляції ігровою діяльністю та спілкування, залежить подальший розвиток особистості дитини. Саме цій меті потрібно слідкувати, та вибудовувати стратегії виховання, навчання, аби було збережене психічне здоров'я підростаючої особистості, від руйнівних дій емоційних факторів, чинників та впливів, що несуть загрозу для дітей у подальшому.

Дотримання психогігієнічних норм організації навчання, виховання та освіти дошкільників з урахуванням індивідуальних особливостей та норм навчального навантаження – є однією із

грунтовних складових збереження психічного здоров'я дітей дошкільного віку.

Психогігієнічні норми:

- сприятливий та гармонійний характер педагогічного та батьківського впливу, стабільність позитивно налаштованого фону виховання та навчання;
- надання свободи у виборі, самоідентифікації та відповідальності за власно скоєні вчинки в напрямку свого розвитку;
- забезпечення індивідуально підсильної міри надання нової інформації у навчальній діяльності, оптимальне співвідношення з пізнавальним досвідом особистості;
- скерованість виховання та навчання на зону найближчого розвитку дитини з урахуванням особливостей періодів для розвитку різноманітних виду активності;
- включення педагога-вихователя у пізнавальну працю з вихованцями ;
- своєчасне створення сприятливих умов для психічного та фізичного розвитку абсолютно кожної дитини-дошкільняти;
- дотримання гуманізації освітнього процесу.

«Збереження психічного здоров'я – безперервний профілактичний процес, який передбачає своєчасне попередження психоемоційного перевантаження.» []

Психодіагностичний блок.

На першому етапі психодіагностики дітей що у дошкільна освітне установа, необхідно:

- вивчити медичний анамнез з урахуванням спеціальної документації та розмови із медичним працівником;
- скласти педагогічний анамнез з урахуванням анкетування та розмов із вихователем;
- вивчити умови життя дитини всім'ї, відносини з батьками та найближчими родичами.

На другому етапі відбувається ознайомлення з дитиною у процесі спостережень, розмов із нею, аналізу продуктів її творчості.

На цьому етапі, відбувається безпосереднє тестування, що можна провести, використовуючи такі методики:

Для діагностики:

- залежності дитини одного з батьків або обох, дитячих труднощів і переживань, страхів – методика казки Дюсса;
- демонстративності, тривожності, агресії, схильність до лідерства - методика «Малюнок людини»;
- самооцінка чи її відсутності, егоцентризм, ставлення до своїх вчинків, ерудиції, знань – методика «Неіснуюча тварина»;
- внутрішньосімейних міжособистісних взаємовідносин – методика «Малюнок сім'ї» (Додаток А).
- Тест-опитувальник «Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу» (за А.Захаровим). (Додаток Б)

Після завершення досліджень заповнюється карта «Індивідуального психічного розвитку». На підставі її результатів, будується подальша робота з дитиною.

Під час проведення психодіагностики дітей дошкільного віку які виховуються сім'ї, слід звернути увагу на основні види діяльності у цьому віці. Це гра, міжособистісне спілкування і навчання. Відповідно до цього, діагностику їх розвитку треба будувати з урахуванням включення дитини в ці види діяльності.

Психодіагностичні методики потрібно розробляти так, щоб вони дозволяли як нагляд задіяти у індивідуальній предметній діяльності, так й у колективнійсюжетно-рольовій грі.

Консультативний блок.

Психологічне консультування за умов дошкільного освітнього закладу носить профілактичний і освітній характер. Предметом інформування є причини ознак відхилень, їх можливі наслідки у

розвитку дітей. Це може відбуватися в умовах як науково-практичного семінару, семінару по конкретній проблемі, і навіть курсів підвищення кваліфікації, батьківських зборів і індивідуальних зустрічах із батьками.

Необхідно проводити консультації з вихователями груп з єдиною метою:

- розгляд психологічних особливостей дітей дошкільного віку, їх значення для подальшого розвитку;
- розкриття особливостей спілкування дитини з дорослими й дітьми;
- допомоги педагогічному колективу в оволодінні деякими спеціальними методиками роботи з цією категорією дітей, спільної проробки найважчих ситуацій, обговорення проблем.

Рекомендується проводити психологічні консультації з дітьми знаступних питань:

- минуле життя дитині;
- умови перебування в дошкільній установі;
- стосунки з оточуючими, і з дітьми, і з вихователями.

Психокоррекційний блок.

З дітьми дошкільного віку необхідно проведення активних групових форм роботи:

- на вміння ефективно взаємодіяти з дітьми;
- на правильна поведінка в конфліктних ситуаціях;
- на зняття агресії.

Проведення психокоррекційних занять із дітьми дошкільного віку:

1. Саме для пом'якшення процесу входження дитини в колектив дошкільного освітнього закладу психолог разом із вихователем, може допомогти дитині знайти «тимчасового друга», що поступово ознайомить його правилам життя дитини в установі.

2. Знання дитиною мети відвідин нею дошкільного освітнього закладу сприятливо позначається на її психічному стані, формуванні мотивації до навчання.

Роль психолога у цій роботі у тому, що з допомогою спеціальних методик допомогти дитині розкритися, висловити свої і почуття, адаптуватися у дитячому колективі без шкоди для психічного здоров'я.

3. У психокорекційній, розвиваючій працювати з дітьми старшого дошкільного віку думці, варто робити акцент в розвитку їх образотворчих, музичних і комунікативних здібностей.

Займаючись образотворчою діяльністю, дитина разом із розвитком творчих здібностей, навчається витримці та посидючості. Конструювання, розвиває дрібну моторику. Залучення дитини до посильної праці, виробляє в неї відповідальність та організаційні засади спільної праці.

4. Незмінним інструментом морального виховання є: дитяча література, кіно, театральні спектаклі, твори образотворчого мистецтва і музика, за допомогою яких створюється особлива атмосфера, котра стимулює дитину до пізнання навколишнього світу, здійсненню «відкриттів», прояву допитливості

Для ознайомлення дітей із довкіллям, необхідно частіше виходити із нею на екскурсії за межі території дитячого освітнього закладу.

Надовго запам'ятовуються, і мають пізнавальне значення екскурсії підприємств, під час яких увагу дітей слід звернути як обладнання та інформаційний процес виробництва, а й у взаємодія людей процесі роботи. Враження екскурсії діти потім відбивають у іграх, малюнках, ліпленні.

5. Діяльність, що спрямована на профілактику і корекцію неконструктивної поведінки, вважається за краще не прямі маніпулятивні методи (покарання, заборони, моралізаторство), а непрямі, наприклад, гра.

Оскільки діти у своїй поведінці залишаються безпосередніми, їм дуже складно виконувати правил і дисципліновано поводитися. Щоб полегшити їм усвідомлення своїх дій, можна замість зауваги та похвал роздавати своєрідні мітки за добру та погану поведінку (кружечки, зірочки тощо.). Мета цих значків – привернути увагу дитини до своєї поведінки

6.Свідоме розуміння власних переживань і стану. Дорослий може допомогти дитині з допомогою питань: «Тобі прикро, що тебе не взяли в гру? Тобі приємно, що тебе похвалили на занятті?». Таким чином можна розкривати для дитини переживання інших дітей у конфліктних ситуаціях.

7. Привчити дитину до самостійного вибору можна під час гри, ставлячи запитання: «У що ти прагнеш грати? З ким би ти хочеш грати? З ким тобі цікаво бути, у грі?».

8. Індивідуальна робота психолога з дітьми може призвести до їх психічному розвитку, вмінню справлятися відносини із своїми почуттями і емоціями.

9.Благосприятливо впливає розвиток процесу спілкування, і промови, спільна предметно-практична діяльність дитини і дорослого: конструювання будівель, ігри із різнобарвними кульками, різноманітні картки з завданнями, які вимагають усних відповідей.

Інтелектуально-пізнавальні ігри, які включають у собі загадки, ребуси, конкурси, спрямовані в розвитку дитини, активізацію його пізнавальної активності. Рухливі ігри, ігри за правилами – естафети, турніри, сприяють розслабленню, емоційної регуляції і зниження фізичної підготовці дітей старшого дошкільного віку.

Зображувально-графічні, музикально-ритмічні, предметно-маніпуляційні і вербально - комунікативні методи, які можна залучити до корекції. Бажано змінювати їх і поєднувати між собою.

Застосування казкотерапії, дає змогу виявити приховані емоції, які звичайно виявляється у поведінці дитини.

У комплексі релаксаційних вправ на перервах між різними формами діяльності, слід проводити психогімнастику.

Щоб подолати страхи, вгамувати агресію, зняти емоційні навантаження в дітей, вчити їх управляти емоціями й співпереживати є безліч ігор й методик, які можна й слід застосовувати у сім'ї.

ВИСНОВКИ

Суспільство щороку висуває нові вимоги до дитини віком 3-6 років, де змінюються життєві догми, психічні стани як агресивність, замкнутість, тривожність вже змінені з короткочасних на стійкі. Для кожної дитини це важно, та деякі не можуть впоратись з цим, а батьки не надаючи важливості наслідків від цього впливу, не зосереджуються на здоров'ї дитини, на допомозі у кризових моментах, спричинюють закріплення негативного стану, що вагомо впливають на психічне здоров'я свого малюка.

Виконане дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Охарактеризовано особливості соціальної ситуації розвитку дошкільників. Дошкільне дитинство – період інтенсивного фізичного й психічного розвитку індивіда. Дитинство є найбільш важливим етапом у соціалізації особистості. Це період підготовки дитини до життя дорослих. Це період забезпечення загального розвитку дитини, який є основою для набуття нею майбутньому спеціальних та необхідних знань й навичок, розуміння та засвоєння нових та старих видів діяльності. Формуються якості психіки, які визначають собою загальний характер поведінки, ставлення до навколишнього, а також якості, що проєктуються на майбутнє. У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більше значення набуває спілкування з однолітками. Спілкування і стосунки з однолітками стають для дошкільника такими значущими, як і взаємини з дорослими. Стосунки з дорослими надалі залишаються центральними в житті дитини, але вони значно змінюються. Те, що дитина спостерігає у світі дорослих, стає предметом ігрової діяльності. Але дорослий в ній присутній опосередковано. Гра стає провідним видом діяльності дошкільників. Спілкування з близькими дорослими набуває позаситуативного характеру. Воно спонукається новими потребами. Дитина засвоює нову форму соціальної комунікації – стосунки з однолітками. Внутрішня

позиція дошкільника характеризується усвідомленням власного «Я», своєї поведінки та інтересом до світу дорослих. В дошкільному віці активно формується особистість дитини. Це пов'язано з розвитком емоційно-вольової сфери. Формуються нові інтереси та мотиви поведінки. Це детерміновано соціальним оточенням дитини та типовими для цього етапу розвитку взаєминами з дорослими.

2. Проаналізовано особливості психоемоційного розвитку в дошкільному віці. Емоційна сфера дитини є найважливішим ланцюжком зв'язку дошкільника з навколишнім світом, фундаментом ставлення до себе й до інших. Саме емоції й почуття дають дитині змогу оволодіти здатністю регулювати власну поведінку. Дитина вчиться співіснувати з емоціями від найменшого віку. Уперше використовує їх тоді, коли в неї ще не достатньо добре сформоване мовлення, аби виразити свої потреби, бажання тощо. Згодом, опиняючись у середовищі ровесників у дитячому садку, дитина все активніше використовує свої емоції і вчиться розпізнавати чужі. Власне емоційність є однією з визначних фундаментальних характеристик особистості. Тож перед вихователями та батьками стоїть завдання формувати емоційну грамотність дитини.

3. Визначено фактори впливу тривожності на психічний розвиток дітей дошкільного віку. Прискорення темпу сучасного життя, дефіцит часу, недостатні умови для зняття емоційного напруження зумовлюють надмірну завантаженість батьків, їх невротизацію, появу безлічі проблем у сполученні з нестачею інформації про шляхи розв'язання цих проблем. Подібна особистісна дисгармонія батьків знаходить своє відображення у розвитку дітей, негативно впливаючи на їх психіку. Сильною психотравмуючою подією для дитини є розлучення з матір'ю, зумовлене її раннім виходом на роботу, це збільшує потребу дитини в її прихильності і може спричинити фобії, негативізм, невротичні реакції. Означені ситуації, суттєво впливаючи на весь хід психічного розвитку,

здатні порушити соціальну адаптацію дитини, деформувати її психіку. Розвиваючи чуттєво-емоційну сферу, людина набуває о досвіду пізнання соціальної дійсності. Організуючи різні види діяльності дошкільників, батьки і вихователі дбають про розвиток емоційної сфери дитини . Чуттєво-емоційні прояви особистості характеризуються позитивною або негативною спрямованістю та ступенем їх напруження . Дитина в дошкільному віці навчається диференціювати свої відчуття та переживання. Дошкільник навчається правильно розуміти свої емоції . В цьому віці дитині ще важко збагнути переживання інших людей . Тому потрібна цілеспрямована та послідовна виховна робота з формування емоційної грамотності у дітей дошкільного віку . Недостатній розвиток емоційної сфери дитини може привести до нездатності розуміння регуляторів поведінки дитини в соціумі.

4.Охарактеризовано методи дослідження тривожності в дошкільному віці. У процесі дослідження рівня тривожності дитини доцільно використовувати проєктивні методики для визначення наявності агресивності, прихованої тривожності, рівня самооцінки і демонстративності; а також для визначення рівня взаємовідносин дитини поруч із близькими дорослими, її ролі у сім'ї, рівня комунікативності, оцінки своїх дій. Їх загальним методичним прийомом є виявлення найменш доступних для безпосереднього спостереження особливостей розвитку особистості, є принцип невизначеності стимульного матеріалу чи інструкції до завдання. Передбачається, що у такій ситуації невизначеності дитина вільніше висловлює (проєктує) своє власне «я», особливості своєї внутрішньої злагоди і особистісних переживань.

5.Проаналізовано способи оптимізації зниження рівня тривожності у дітей дошкільного віку. У зв'язку з тим, що саме в дошкільному віці найбільш часто зустрічаються діти, які страждають різними порушеннями психічного здоров'я, досить актуальною є проблема психопрофілактики психоемоційного стану здорових дітей-

дошкільнят. «Збереження психічного здоров'я – безперервний профілактичний процес, який передбачає своєчасне попередження психоемоційного перевантаження.» Найефективніший профілактичний засіб – гарні, добрі, шанобливі стосунки батьків з дитиною, коли є зарозуміння внутрішнього світу, проблем, переживань дитини, уміння ставати на місце дитини, та не обезцінення проблем та емоцій своєї дитини.

Для організації способів збереження психічного здоров'я дітей дошкільного віку, слід звернути увагу на основні види діяльності дитини у цьому віці. Це гра, міжособистісне спілкування і навчання. Відповідно до цього, діагностику їх розвитку треба будувати з урахуванням включення дитини в усі ці види діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьєв Б.Г. Особливості розвитку пізнавальних процесів молодших школярів, які мають проблеми у навчанні // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології / за ред. Максименка С.Д. – К., 2012. – Т. IV, част. 7. – С. 181 – 185.
2. Беляускайте Р.Ф. Рисуночні проби, як діагностики розвитку дитини. - М., 1987 – 158 з.
3. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: Педагогическая рефлексия / А. А. Бизяева. – Псков: ПГПИ им. С. М. Кирова, 2004. – 216 с.
4. Боденко Б.Н. Особливості розвитку пізнавальної сфери успішних та неуспішних в навчанні молодших школярів // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К.: Міленіум, 2011. – Т. 7, вип. 4. – С. 263 – 270.
5. Бойбіна, Ю. В. Обліково-звітна документація дитячого психолога [Текст] / Ю. В. Бойбіна, С. В. Гончарова. – Х. : Основа, 2008. – 216 с.
6. Выготский Л.С. Детская психология / Л.С. Выготский – М., 1982. – Т.4 – 336 с.
7. Гамезо М. В., Герасимова В.С., Орлова Л.М. Старший дошкільник й молодший школяр: психодіагностика і корекція розвитку. - М., 1998 – 351 з.
8. Громова Т.В. Страна эмоций: Методика как инструмент диагностической и коррекционной работы с эмоционально-волевой сферой ребёнка / Т.В. Громова. – М.: УЦ Перспектива, 2002. – 48 с.
6. Доповідь Комітету експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) 1979 року: Психічне здоров'я та психосоціальний розвиток дітей.
9. Ельконін Д. Б. Психологія навчання молодших школярів / Д.Б.

Ельконін // Педагогіка і психологія. – №10. – М., 2004. – С.18.

10. Енциклопедичний словник медичних термінів, Т 1. - Л., 1986 – 987 з.

11. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч посібник / С.С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.

12. Калошин В. Ф. Причини невдач дітей у ігровій діяльності / В.Ф. Калошин // Післядипломна освіта в Україні. – 2014. – № 2. – С. 68 – 72.

13. Коваль П. М. Педагогічні засади розвитку особистісних якостей дітей дошкільного віку: дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Коваль П.М. – Івано-Франківськ, 2008. – 182 с.

14. Козловская Г.В. Психологическое здоровье детей – социальная проблема страны / Г.В. Козловская // Вестник педагогіки. – 2003. – № 3. – С 42 – 47.

15. Коробко, С. Л. Робота психолога з дошкільниками [Текст] : метод. посіб. / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К. : Либідь, 2006. – 416 с.

16. Кряжева Н.Л. Розвиток емоційного світу дітей. - Єкатеринбург, 2004 – 185 з.

17. Кузнецова Л.В. Гармонично-розвиттє личности дошкольника: Кн. для учителя. / Л.В. Кузнецова - М.: Просвещение, 1988. - 224 с.

18. Лисина М.И. Спількування та в розвитку психіки дошкільника. - М., 1974 – 275 з.

19. Мартиненко С.М. Основи діагностичної діяльності вихователя ДНЗ [Текст] : навч. метод. посіб. / С.М. Мартиненко. - К.: Сім кольорів, 2010. – 262 с.

20. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника: Метод. посіб. для педагогів, практик. психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл. / С.Є. Кулачківська (наук. ред.), Т.О. Піроженко, Л.Г. Подоляк. – К.: Світич, 2003. – 40 с.

21. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навч. посібник. 3-є видання,

доповнене./ Н.Є. Мойсеюк– К.,2001. – 608 с.

22. Мурачковский Н.И. Как предупредить неуспеваемость школьников / Н. И. Мурачковский – Минск : Народное образование – 2007. – 228 с.

23. Муханова І.Ф. Психологічні причини неуспішності учнів початкової школи // Вісник МЕРІ. – 2010. – № 7. – С. 38 – 41.

24. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. – 2012. – № 94.- 38 с.

25. Носков В.І. Психологічний здоров'я. – Донецьк, 2005.

26. Павелків Р.В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу [текст]: навч. посіб./ Р.В. Павелків, О.П.Цигипало – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 296 с.

27. Прихожан А.М. Тривожність у дітей та підлітків: Психологічна природа і вікова динаміка/ А.М. Прихожан. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. — 304с. (Серия «Библиотека педагога-практика»)

28. Регуш Л. А. Учить учиться / Л.А. Регуш // Психологическая газета. – 2009. – № 9. – С. 8 – 9.

29. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога/ Е. И. Рогов. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2001.- 384с.

30. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 2007. – 416 с.

31. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин – К. : Академвидав, 2007. – 424 с.

32. Семаго, Н. Я. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст [Текст] / Н. Я. Семаго, М. М. Семаго. – СПб. : Речь, 2005. – 384 с.

33. Трухін І.О., Шпак О.Т. Основи дошкільного виховання:/ І.О.Трухін, О.Т. Шпак Навчальний посібник.- Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. - 386с

34. Туріщева, Л.В. Настільна книга дитячого психолога [Текст] : навч.-метод. посіб. для вчителя / Л. В. Туріщева. – Х. : Основа, 2008. – 256 с.

35. Фіцула М. Педагогіка: навч. посіб./М. Фіцула. - 2-ге вид., випр. та доп.. - К.: Академвидав, 2006. - 560 с.

36. Эльконин Д.Б. Обрані психологічні праці /під ред. Давидова В.В. та пана Зінченка В.П./ - М., 1989 – 564 з.